

УДК: 159.923
© Бурейко Н.О., 2014 р.

Н.О. Бурейко
Національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БІЛІНГВІВ У НАУКОВИХ ПІДХОДАХ ДО ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ БІЛІНГВІЗМУ

Дана наукова робота присвячена аналізу проблеми двомовності та методологічним основам психологічного дослідження білінгвів. Вона висвітлює та розкриває питання пов'язані з науковими підходами до психолінгвістичної типології білінгвізму та класифікації типів двомовності у роботах зарубіжних та вітчизняних психологів.

Ключові слова: білінгвізм (двомовність), психолінгвістика, типи білінгвів, методологія психологічного дослідження.

Н.А. Бурейко

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ БИЛИНГВОВ В НАУЧНЫХ ПОДХОДАХ К ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТИПОЛОГИИ БИЛИНГВИЗМА

Данная научная работа посвящена анализу проблемы двуязычия и методологическим основам психологического исследования билингов. Она освещает и раскрывает вопросы, связанные с научными подходами к психолингвистической типологии билингвизма и классификации типов двуязычия в работах зарубежных и отечественных психологов.

Ключевые слова: билингвизм (двуязычие), психолингвистика, типы билингов, методология психологического исследования.

N.O. Bureiko

METHODOLOGICAL BASICS OF BILINGUALS PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN SCIENTIFIC APPROACHES TO PSYCHOLINGUISTIC TYPOLOGY OF BILINGUALISM

The following work is devoted to the analysis of the problem of bilingualism and methodological foundations of psychological research of bilinguals. It covers and reveals the issues connected with scientific approaches to psycholinguistic typology of bilingualism and classification of types of bilingualism in the works of foreign and national psychologists.

Key words: bilingualism (bilinguality), psycholinguistics, types of bilinguals, methodology of psychological research.

Актуальність проблеми. В сучасному світі більша частина людей в більшій або меншій мірі білінгви, тобто такі, що можуть володіти двома мовами. Цікавість до різноманітних аспектів білінгвізму посилюється у

зв'язку з суттєвою роллю мовної політики в сучасному суспільстві. Майже жодна країна у світі не обходиться без виникнення питань стосовно мовної ситуації та мовних контактів. Білінгвізм (двомовність) – складне багатоаспектне та міждисциплінарне явище, яке потребує всебічного вивчення.

Актуальність вивчення білінгвізму пов'язують з мовленнєвою діяльністю індивідів, з вивченням іноземних мов, з соціальними чинниками знання двох мов, а також розглядають у контексті розвитку та становлення особистості. Однак робіт які були б присвячені дослідженню психологічних аспектів білінгвізму не так багато.

Дослідження психологічних аспектів білінгвізму ґрунтується, в перше чергу, на з'ясуванні та виявленні саме психічних процесів протікання та закономірностей даного явища, і зводиться до вивчення механізмів мовленнєвої діяльності двомовних індивідів (білінгвів) та груп, в тому числі взаємодії їх навичок та вмінь. Одна із основних задач дослідження психологічного аспекту білінгвізму полягає у виявленні здібності індивіда думати на двох мовах без перекладу з одної мови на іншу – це завдання психології та, зокрема, психологічного експерименту.

Проблема класифікації типів білінгвізму на сьогодні продовжує бути одним зі спірних питань в дослідженні білінгвізму, яке пов'язане в першу чергу з відмінностями в підходах до даного феномену. Невпорядкованість термінів, яка існує в описі білінгвізму, призводить до протиріч в трактуванні одних і тих самих понять. Тому важливо виокремити чи створити узагальнену й адекватну класифікацію типів білінгвізму з урахуванням лінгвістичних, соціологічних, психологічних, методичних та інших важливих особливостей цього явища.

Про подібну необхідність в об'єднанні знань різних галузей наук вказував У. Маккей, який відмічав те, що вивчаючи двомовність кожна наука враховує тільки власний інтерес і користь. Ми погоджуємося з точкою зору цього вченого і, на нашу думку, ця складна багатоманітна проблема потребує комплексного підходу щодо її вивчення. Саме тому, в наш час, попри всі інноваційні технології, велика кількість питань стосовно білінгвізму досі залишається білими плямами в науці.

Метою статті є теоретичний аналіз методологічних основ та класифікацій типів білінгвізму різними науковцями, в першу чергу, психологами і психолінгвістам та порівняння критеріїв і ознак за якими можна визначити типи білінгвів й існуючі різновиди двомовності як в зарубіжних, так і вітчизняних психолінгвістичних концепціях.

Аналіз досліджень і публікацій з цієї теми. Слово «білінгвізм» походить від частки *bi*, що означає «подвійний», «двожкий» та *lingua* – «мова». Білінгвізм визначається як здатність або спроможність володіти

двома або більше мовами. В сучасній літературі вживається паралельно два терміни – «двомовність» та «білінгвізм». Слід зазначити, що поняття білінгвізм та двомовність є еквівалентними, тобто абсолютними синонімами та між ними не має жодних відмінностей. Однак білінгвізм вживається в закордонній науковій літературі, а двомовність – в вітчизняних наукових джерелах.

Існує позиція, Ю.Н. Сівакової, комплексного підходу до дослідження білінгвізму, що об'єднує знання різних напрямків в модель формування та функціонування білінгвізму. Центром даної моделі є білінгв (двомовний індивід), котрий має певні психологічні особливості, при цьому двомовність як психічна властивість є не тільки об'єктивно існуюче, але і явище, що суб'єктивно переживається. Це проявляється у здатності білінгва оцінити рівень свого володіння мовами [7].

Основною відмінною рисою двомовного індивіда є здатність використовувати у спілкуванні дві мовні системи, але рівень сформованості цієї здатності залежить від конкретних соціальних умов, в яких відбувається мовний розвиток даного індивіду. Білінгвізм як психічна здатність є соціально обумовленим явищем. Білінгвізм як психічний механізм може розглядатися в статичній (мовна здатність) і динамічній (мовленнєва діяльність).

Психологічний аспект дослідження білінгвізму має, в першу чергу, на увазі виявити саме психічні процеси протікання даного явища та його закономірності. З'ясувати зв'язок білінгвізму з різними психологічними особливостями людини, яке місце двомовність займає в житті всебічно розвиненої гармонійної особистості [2].

На сучасному етапі розвитку науки доведено багатьма психологами, що двомовність являє собою прогресивне соціальне явище, воно підсилює розвиток інтелектуальних здібностей і мовлення білінгва, що сприяє кращому розумінню рідної мови [3].

Звертаючись до світового та вітчизняного наукового досвіду в питаннях білінгвістичних досліджень, знаходимо особливості класифікації видів, типів та різновидів білінгвізму, які відображають різноманітні критерії в його оцінці. Перш за все, дослідники враховують формування білінгвізму, включаючи такі ознаки як особливості зв'язку з мисленням, стадія або рівень володіння мовами, ступінь спорідненості мов, умови формування двомовності, ситуації спілкування тощо.

Систематична розробка класифікації типів білінгвізму в психолінгвістичному та соціолінгвістичному аспектах починається з У. Вайнрайха, де він протиставив субординативний та координативний білінгвізм [1].

Наступним кроком було те, що Ч. Осгуд та С. Ервін протиставили засвоєння (acquisition) та використання (utilization) різних мовних кодів. Також авторі ввели розрізнення співвіднесення двох мовних кодів – змішані (compound) і координовані (coordinate) мовні системи. Ленненберг та Маклафлін виділяють симультанний – набутий в ранньому дитинстві та суцесивний – набутий пізніше, типи білінгвізму [5].

Л.В. Щерба вперше сформував певні положення задовго до У. Вайнрайха або Ч. Осгуда та С. Ервін. Він говорить про два види білінгвізму змішаний та чистий. При чистому білінгвізмі обидві мови створюють дві окремі системи асоціацій, які не мають між собою контактів, а при змішаному білінгвізмі дві мови створюють в голові лише одну систему асоціацій [8].

Подальші розробки типів білінгвізму пов'язані як з зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Так вже згадуваний вище нами У. Маккей визначив в залежності від рівня володіння мовами збалансований та незбалансований білінгвізм. А. Пачев указав на поняття реципрокного та нерецепрокного білінгвізму [11].

Намагаючись знаходити загальні риси в різних визначеннях білінгвізму та спираючись на теорію Л.С. Виготського, фінський дослідник О. Кууре пропонує розрізняти наступні типи білінгвізму: стимульний (набутий до трьох років), суцесивний (набутий між трьома і шістьма роками) і субординативний (набутий між сімома і дванадцятьма роками).

С. Ервін виходячи з того, засвоювалися мови одночасно або в певній послідовності, говорить про одночасний і консекутивний (послідовний) білінгвізм. Л. Гарднер і В. Ламберт протиставили інтегральний і інструментальний білінгвізм (останній пов'язаний з певною прагматичною метою засвоєння мови, перший – з самоідентифікацією білінгва) [5].

Типологія сучасного білінгвізму знайшла певне висвітлення в роботах вітчизняних вчених з різними концептуальними позиціями. Е.М. Верещагін виділяє типи білінгвізму на основі психолінгвістичних та методичних критеріїв: чистий та змішаний білінгвізм, безпосередній та опосередкований (за зв'язком з мисленням), природний та штучний білінгвізм (за умов формування), рецептивний, репродуктивний та продуктивний білінгвізм (за кількістю засвоєних мовленнєвих дій), координативний та субординативний білінгвізм (за характером взаємодії контактуючих мов у свідомості індивіду) [2].

М.М. Михайлов визначає такі ознаки для типології двомовності: особливості компонентів двомовності, ступінь оволодіння ними, характер її зв'язку з мисленням, ступінь розповсюдженості, характер розповсюдженості, метод розповсюдження, час оволодіння, спосіб оволодіння, форма функціонування двомовності. Відповідно до цих ознак

вчений говорить про однорідний і неоднорідний білінгвізм; продуктивний, репродуктивний та рецептивний білінгвізм; безпосередній та опосередкований тип двомовності; масовий, груповий та індивідуальний білінгвізм; добровільно вивчений та насильно нав'язаний тип білінгвізму; стихійно засвоєний та спеціально вивчений білінгвізм; усний, письмовий та двоєдиний тип білінгвізму. З.Г. Муратова пропонує характеризувати ситуацію білінгвізму з трьох позицій: з погляду на функціонування компонентів двомовності, з урахуванням особливостей виникнення і розвитку білінгвізму як соціального явища, з точки зору рівня володіння мовами білінгвів. Дослідник розглядає білінгвізм не як стан, а як процес, який розвивається [6].

Багато закордонних авторів схиляється до думки, що основними компонентами всебічного опису білінгвізму є кількість мов, які використовуює білінгв (number), відносини між мовами (type), умови вивчення і використання мов (function), характер впливу однієї мови на іншу (interaction), рівень володіння обома мовами (degree), перемикання з однієї мови на іншу (alternation) [10].

Класифікація, запропонована Х. Баєтенсом-Бієрдсмором є досить детальною та глибокою. Вчений виокремлює більш ніж 30 типів білінгвізму, а саме: побічний (secondary), набутий (achieved), супутній (additive), прогресуючий (ascendent), приписуваний (ascribed), асиметричний (asymmetrical), збалансований (balanced), складний (compound), послідовний (consecutive), координативний (coordinate), діагональний (diagonal), ранній (early), функціональний (functional), горизонтальний (horisontal), виникаючий (incipient), індивідуальний (individual), дитячий (infant), пізній (late), пасивний (passive), абсолютний (perfect), продуктивний (productive), рецептивний (receptive), регресуючий (recessive), залишковий (residual), вертикальний (vertical), істинний (true), симетричний (symmetrical), послідовний (successive), убуваючий (subtractive), субординативний (subordinate), напівбілінгвізм (semi-bilingualism), колективний (societal). Типи білінгвізму, які виділені в поданій класифікації, базуються на психологічних, лінгвістичних, методичних та інших факторах. Проте, на наш погляд, така класифікація є дещо хаотичною та потребує більш чіткої структури для її використання [9].

До різновидів білінгвізму також належать наступні: близькоспоріднений – споріднений – неспоріднений; загальний – масовий – груповий – індивідуальний; загальнонародний – територіально обмежений – соціально обмежений – віковий; тотальний – функціонально обмежений та інші. Вище зазначені типи білінгвізму мають досить ясну семантику, яка розкриває зміст відповідних понять. На нашу думку, дана

класифікація слугує доповненням до вже зазначених, вона вносить більш чітку структуру з одного боку, але з іншого – враховані в більшості соціальні параметри білінгвізму [5].

Широке розповсюдження отримала класифікація білінгвізму в залежності від способу засвоєння мов і їх використання в сферах спілкування. Так, С. Ромейн виділяє шість основних типів дитячого білінгвізму в залежності від трьох основних критеріїв – рідна мова батьків, домінуюча мова в соціумі, мова спілкування з дитиною в родині. Аналізуючи погляди вченого можна сказати, що він спробував врахувати основні фактори, які впливають на формування двомовності. Варто звернути увагу на те, що для дорослих подібна класифікація не зовсім коректна, особливо в тому випадку, коли білінгвізм не відноситься до періоду дитинства двомовного індивіду [12].

Н.В. Імедадзе запропонувала типологію білінгвізму засновану на двох критеріях: по-перше, рівень володіння мовами – збалансований та домінантний, по-друге, ступінь автономності використовуваних мов – координативний та змішаний білінгвізм. Тобто, на наш погляд, Н.В. Імедадзе співвідносить кількісний показник в першому випадку та якісний – в другому і це дає можливість врахувати одночасно і психолінгвістичні особливості білінгвізму, і соціокультурні [7].

В одній з робіт щодо проблем білінгвізму К.З. Закір'янов описує типології білінгвізму. Він говорить про те, що часто типи та види білінгвізму хоча і виокремлюються на різних основах, але часто накладаються один на інший. К.З. Закір'янов виділяє наступні критерії: за гносеологічною характеристикою компонентів, за функціонуванням мов в одній з форм, за рівнем мовленнєвих дій, за рівнем володіння мовами, за характером зв'язку з мисленням, за способом оволодіння другою мовою, за ступенем розповсюдження, за часом формування білінгвізму та за формою функціонування. Перераховані ознаки не є вичерпними, і потребують додаткового удосконалення даної класифікації [4].

Висновки. На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема дослідження психологічних особливостей білінгвів залишається невирішеною і потребує детального вивчення. Психологічний аспект вивчення білінгвізму розглядає наступні питання:

- 1) про співвідношення між нерідною мовою та мисленням білінгву;
- 2) про місце і роль білінгвізму в інтелектуальному розвитку людини;
- 3) про різні шляхи набуття білінгвізму, їх переваги та недоліки;
- 4) про місце та роль рідної мови в вивченні нерідної і оволодінні нерідним мовленням;
- 5) про найбільш вдалий час для вивчення другої мови;

6) про механізм функціонування рідної і нерідної мови при ранній та пізній двомовності;

7) про вплив двомовності на загальний інтелектуальний розвиток дитини та розвиток рідної мови.

В даний час існує велика кількість класифікацій типів білінгвізму, але загальноприйнятою можна визнати класифікацію Є.М. Верещагіна, хоча єдиної термінології для визначення типів досі не вироблено. В деяких роботах типи білінгвізму трактуються більш узагальнено. Проводячи порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних класифікацій типів білінгвізму ми приходимо до висновку, що жодна з існуючих моделей не розкриває до кінця всієї суті даного феномену. Класифікація, яка, на нашу думку, є повною – залежить від конкретної мети дослідження білінгвізму.

Проаналізувавши існуючі дослідження та моделі класифікації білінгвізму варто відзначити, що ми дотримуємося комплексного підходу до проблеми двомовності, який інтегрує дані різних напрямків в єдину теорію. При цьому вибір або створення певної класифікації типів білінгвізму цілком підпорядковане дослідженням в сфері двомовності.

Психологічне дослідження білінгвізму доцільно проводити на основі не просто визначення типології білінгвізму як явища, а виокремлюючи конкретні типи і категорії білінгвів. Першочергове завдання такого дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей білінгвів різних типів, бо тільки на основі розгляду окремих категорій білінгвів та їх співвіднесення можна визначити вплив білінгвізму на розвиток особистості.

Таким чином, розглядаючи якості і типи білінгвізму ми говоримо про те, що для проведення психологічного дослідження необхідно виокремити категорії білінгвів і вивчати психологічні відмінності білінгвів різних типів.

Перспектива подальших досліджень. У майбутніх роботах планується більш докладний комплексний розгляд проблематики білінгвізму з подальшим дослідженням психологічних особливостей конкретних типів білінгвів.

Література

1. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх. — К.: Вища школа, 1979. — 261 с.
2. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия / Е.М. Верещагин. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 160 с.
3. Закирьянов К.З. Двуязычие и интерференция: учеб. пособие / К.З. Закирьянов. — Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1984. — 80 с.

4. Закирьянов К.З. Основы билингвологии / К.З. Закирьянов. — Уфа: РИЦ БашГУ, 2008. — 310 с.
5. Маркосян А.С. Очерки теории овладения вторым языком / А.С. Маркосян. — М.: УМК «Психология», 2004. — 384с.
6. Михайлов М.М. Двуязычие: проблемы, поиски / М.М. Михайлов. — Чебоксары, 1989. — 160 с.
7. Морозова И.С. Технологии оптимизации речевой деятельности личности в условиях билингвизма / И.С. Морозова, Н.А. Маханькова. — Кемерово: Кузбасс. вуз. издат, 2008. — 159 с.
8. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. — Л.: Наука, 1974. — 428 с.
9. Vaetens-Beardsmore H.: Basic Principles. — Clevedon: Tieto LTD, 1982. — 172 p.
10. Fantini A.E. Language acquisition of a bilingual: A sociolinguistic perspective / Fantini A.E. — Clevedon, 1985. — 256 p.
11. Mackey W.F. Bilingualism as a world problem / Mackey W.F. — Montreal: Harrest House, 1967. — 62 p.
12. Romaine S. Bilingualism / Romaine S. — Oxford: OUP, 1989. — 337 p.